

## Wprowadzenie

Szeroko zakrojone badania nad prasą polską doby porozbiorowej zainicjował w Zakładzie Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia Uniwersytetu Rzeszowskiego (do 2001 r. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie) jego długoletni kierownik – prof. dr hab. Piotr Żbikowski. W roku 1999 pisał:

Nie znamy [...] prawie zupełnie prasy z lat 1800–1830, a bez jej znajomości, przynajmniej zaś bez znajomości tego, co się w niej do naszych czasów dochowało, trudno się kusić o pełną i w miarę wierną rekonstrukcję myśli estetycznoliterackiej tamtych lat<sup>1</sup>.

Starając się choćby w części wypełnić tę dotkliwą lukę badawczą, prof. Żbikowski ostatnich kilkanaście lat swojego życia poświęcił żmudnym kwerendum i wnikliwym rozpoznaniom polskojęzycznej prasy wychodzącej w latach 1796–1806. Pokłosem tych prac są trzy wydane już po jego śmierci tomy: *Pod rządami Franciszka Habsburga – cesarza Austrii. „Gazeta Krakowska” 1796–1806* (Lublin 2012), *W monarchii pruskiej. „Gazeta Warszawska” 1796–1806* (Lublin 2013), *W imperium carów. „Kurier Litewski” 1796–1806* (Lublin 2014)<sup>2</sup>. Ich autor „skupił się na zawartości czasopism ogólnoinformacyjnych, bo jest to – jak twierdził – nieocenione źródło wiedzy o całej epoce, a więc o stanie świadomości, typie zainteresowań, postawach ideowo-politycznych, przekonaniach filozoficznych, obyczajowości”<sup>3</sup>.

Plany profesora były jednak o wiele bardziej rozległe. W 2005 r. przygotował projekt badawczy obejmujący dokładną kwerendę i omówienie zawartości polskich czasopism z pierwszych lat narodowej niewoli

---

<sup>1</sup> P. Żbikowski, *Klasycyzm postanisławowski. Zarys problematyki*, wyd. II, uzupełn. i popr., Warszawa 1999, s. 9.

<sup>2</sup> Wszystkie te publikacje przygotowane zostały do druku przez żonę Profesora – dr Lucynę Żbikowską.

<sup>3</sup> L. Żbikowska, *Słowo wstępne* [w:] P. Żbikowski, *W imperium carów. „Kurier Litewski” 1796–1806*, Lublin 2014, s. 5.

(1794–1806). Przedmiotem uwagi miały być czasopisma ukazujące się pod zaborem pruskim („Gazeta Warszawska”, „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, „Gazeta Południowo-Pruska”, „Nowy Pamiętnik Warszawski” oraz „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”), austriackim („Gazeta Krakowska”) i rosyjskim („Kurier Litewski”, „Dziennik Wileński” i „Gazeta Literacka Wileńska”). Zebrany materiał profesor planował uporządkować i omówić z podziałem na problematykę polityczną, obyczajową, kulturową i literacką.

O projektach tych dowiadujemy się także z wprowadzenia do tomu *W imperium carów...* Żona profesora wspomina, iż nosił się on z koncepcją trzech części, które „złożą się na przyszłą całość o polskojęzycznych czasopismach w dobie niewoli...”<sup>4</sup>.

Niestety, profesorowi nie dane było tych planów zrealizować w pełni. Jak pisze przywoływana już Lucyna Żbikowska: „Nie zdążył wykorzystać notatek z opracowywanej «Gazety Korespondenta Warszawskiego» i nie zdążył z kwerendą «Gazety Południowo-Pruskiej»”<sup>5</sup>. Pomimo tego jednak, jej słusznym zdaniem, „opracowany przez autora materiał z kilku powodów zasługuje na publikację w takim stanie, w jakim pozostał. Po pierwsze, nie wolno zmarnować wieloletniego, ogromnego wysiłku badacza i jego cennej spuścizny naukowej. Po drugie, ta ostatnia praca, jak i wiele poprzednich, jest autentycznym świadectwem Jego badawczej pasji i warsztatu. Po trzecie wreszcie, to swój «naukowy i obywatelski testament» przekazany jego uczniom i tym nieznanym Mu przyszłym, młodym zapaleńcom”<sup>6</sup>.

\* \* \*

Redaktorki niniejszego tomu, kontynuując zainicjowane przez swojego Mistrza – prof. Piotra Żbikowskiego badania nad polską prasą doby porozbiorowo-przedpowstaniowej, mają nadzieję, że powstała monografia zbiorowa poświęcona wybranym problemom z zakresu prasy dawnej i współczesnej stanowić będzie przedsięwzięcie cykliczne. Nadal aktualny pozostaje bowiem postulat profesora w kwestii wnikliwe-

---

<sup>4</sup> Tamże, s. 7.

<sup>5</sup> Tamże.

<sup>6</sup> Tamże, s. 7–8.

go rozpoznania zawartości prasy, umożliwiającego badanie stanu świadomości społecznej danego czasu. Taki punkt widzenia dzielą też autorzy artykułów zawartych w niniejszym tomie. Znakomity łódzki badacz prof. Wiesław Pusz – autor cenionej monografii poświęconej prasie kulturalnej Królestwa Kongresowego<sup>7</sup> – przekonywał w 1993 roku na łamach „Pamiętnika Literackiego”:

Teren o wyjątkowej randze dla badań literaturoznawczych stanowi prasa. Ta „codzienna” jest kopalnią bezcennych informacji: o ruchu wydawniczym, o absolwentach szkół i uczelni z danego rocznika, o wydarzeniach prowokujących lub objaśniających okazjonalną twórczość polityczną, o sprawach natury towarzyskiej, obyczajowej, rodzinnej nawet [...]. Cóż dopiero mówić o wartości i zyskach czerpanych z dokładnej analizy periodyków upowszechniających literaturę<sup>8</sup>.

Okazuje się, że po przeszło dwudziestu latach niewiele się w tym względzie zmieniło. Tomasz Jędrzejewski w swoim studium z 2016 roku pt. *Literatura w warszawskiej prasie kulturalnej pogranicza oświecenia i romantyzmu* pisze w pesymistycznym tonie:

Osobnych rozważań dopraszają się teksty literackie, prezentujące tak różny poziom, jak zróżnicowana okazuje się sama prasa lat 1815–1825. [...] potrzebna jest nie tyle wyrazista ocena autorów i dzieł, ile próba pierwszego rzetelnego ich odczytania, która nieprzebrane setki tekstów poetyckich i prozatorskich wydobędzie z niebytu. Wydaje się, że do tego daleka droga, skoro tak znaczące pisma jak „Pamiętnik Warszawski” (ale też wiele innych) nie doczekały się dotąd osobnych wyczerpujących badań<sup>9</sup>.

Po półwieczu rehabilitacja klasycyzmu po roku 1815 jest jednak wciąż tylko postulatem. Żeby jej dokonać, potrzeba starannej kwerendy prasy i wydobywania z niej złożoności prądu<sup>10</sup>.

„Staranna kwerenda prasy” dawnej to zatem zadanie wciąż aktualne, zważywszy, że czasopisma ukazujące się w XVIII i XIX wieku były głównym medium oddziałującym na społeczeństwo. Jak zauważył Jerzy Myśliński:

---

<sup>7</sup> W. Pusz, „Nowy Parnas” przedromantycznej Warszawy. Bruno Kiciński i grono jego współpracowników, Wrocław 1979.

<sup>8</sup> Tenże, *Literatura późnego Oświecenia – rejestr zadań*, „Pamiętnik Literacki” 1993, z. 2, s. 171–172.

<sup>9</sup> T. Jędrzejewski, *Literatura w warszawskiej prasie kulturalnej pogranicza oświecenia i romantyzmu*, Kraków 2016, s. 29.

<sup>10</sup> Tamże, s. 33.

Do lat dwudziestych XX stulecia prasa była jedynym środkiem masowego przekazu informacji istniejącym obok innych środków, które wszakże nie mogą być uznane za uniwersalne. Mamy tu na myśli książkę, broszurę polityczną, ulotkę, trybunę wiecową, katedrę szkolną, a często i uniwersytecką, ambonę, agitację na jarmarkach i odpustach, kameralne salony literackie i wiele innych.

Trudno określić ścisłą granicę chronologiczną i wykazać, kiedy dokładnie prasa zaczęła odgrywać tę uniwersalną rolę masowego środka przekazu w porównaniu z innymi, wymienionymi wyżej. Wydaje się jednak, że – pomijając na terenie ziem polskich pewien okres przejściowy, który należałoby ulokować pomiędzy r. 1831 a 1864 – w latach późniejszych można już bezspornie tę rolę prasie przypisać<sup>11</sup>.

Mając to na uwadze, niniejszy tom podzielono na dwie zasadnicze części, poprzedzone artykułem profesora Wiesława Pusza prezentującego aktualną sytuację w badaniach literaturoznawczych polskiego oświecenia. W części pierwszej – poświęconej tzw. prasie dawnej – pomieszczono rozprawy historycznoprasowe oraz historycznoliterackie, których tematyka obejmuje wielorakie aspekty periodyków krajowych i zagranicznych z XVIII i XIX wieku. W artykułach tych zaprezentowano rozpoznane obszary spraw budzących dotąd stosunkowo małe zainteresowanie badaczy oraz takie, które dotychczas z różnych względów pomijano. Szeroka jest przy tym „geografia prasowa”. W tomie pojawiają się bowiem rozważania na temat prasy litewskiej autorstwa Reginy Jakubénas oraz Anny Szmuc, prasy Królestwa Polskiego w artykule Tomasza Jędrzejewskiego, prasy rosyjskiej w refleksji badawczej Anny Kupiszewskiej, prasy galicyjskiej w rozprawach Mikołaja Głosa i Kingi Matuszko oraz prasy bukowskińskiej w rozważaniach Julii Popowicz, Tarasa Griniwskowa i Romana Pazjuka.

Część druga monografii koncentruje się na problemach prasy XX i XXI wieku. Intensywny rozwój mediów w tym czasie sprawił, że prasa stała się jednym z wielu źródeł informacji, a co za tym idzie, zaczęła diametralnie zmieniać swoje oblicze i mierzyć się z odmiennymi aniżeli tzw. prasa dawna problemami. Doskonale pokazuje to otwierający drugą część niniejszego tomu artykuł autorstwa Jakuba Czopka pt. *Sztuczna inteligencja w redakcji – o zmianach technologicznych w dziennikarstwie*. Nie mniej interesujące kwestie pojawiają się też w pozostałych artykułach obcoję-

---

<sup>11</sup> J. Myśliński, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, R. XIV, nr 1, s. 8.

zycznych skupiających się na różnorodnych kwestiach dotyczących prasy współczesnej.

Autorzy związani z Czerniowieckim Uniwersytetem Narodowym im. Jurija Fedkowycza, Narodowym Uniwersytetem Technicznym w Kijowie czy Donieckim Uniwersytetem Narodowym im. Wasyla Stusa zaprezentowali prace zróżnicowane problematycznie i metodologicznie, głównie z zakresu nauki o mediach i nauk o komunikowaniu. W tej części zamieszczono artykuły dojrzałych badaczy: Eleonory Szestakowej, która zwraca uwagę na kulturę pamięci w mass mediach Doniecka, czy Aleksandra Janiszewskiego, podejmującego problem intelligibilis jako narzędzia służącego przyciąganiu zagranicznego odbiorcy w czasopiśmie „Arcana”.

Należy także podkreślić wagę prac zaprezentowanych przez młodych naukowców z Czerniowiec, takich jak: Julia Melniczuk, Lilia Szutiak czy Liubow Wasilik. W przedstawionych artykułach zwrócili oni uwagę na historyczne i współczesne problemy dziennikarstwa ukraińskiego, między innymi na odbiór problematyki religijnej czy kwestię tożsamości narodowej, ale także przedmiotem badawczego oglądu uczynili trendy obecne w dzisiejszych mediach drukowanych na Ukrainie.

Tom dopełniają prace studentek z rodzimego ośrodka akademickiego. Młode autorki, Karolina Paszek i Aleksandra Kułak, prezentują na łamach niniejszej publikacji swe pierwsze analizy naukowe dotyczące reportażu literackiego oraz współczesnego komunikatu reklamowego ukazanego przez pryzmat szesnastowiecznego emblematu.

\* \* \*

Niniejszy tom, będący efektem współpracy kilku pokoleń badaczy z kraju i z zagranicy (w tym pokolenia najmłodszego, dopiero debiutującego na polu naukowym), pragniemy zadedykować pamięci naszego Nauczyciela i Mistrza – prof. dr. hab. Piotra Żbikowskiego w dziesiątą rocznicę Jego śmierci.

*Jolanta Kowal, Magdalena Patro-Kucab*